

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА:

АНАЛІЗ НАЯВНИХ ВИЗНАЧЕНЬ

Г.В. КОЗАЧЕНКО, доктор економічних наук

Т.М. АДАМЕНКО, кандидат економічних наук

(Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля)

Анотація. В економічній безпекології поки ще остаточно не сформувалися базові поняття, тобто створення відповідного понятійно-категорійного апарату не завершено. *Метою статті* є критичний аналіз наявних тлумачень феномена економічної безпеки підприємства. *Основні результати.* Проаналізовано з використанням імперативних понять кожного підходу наявні тлумачення сутності економічної безпеки підприємства (захисний, діяльнісний, ресурсно-функціональний та гармонізаційний). Результати проведеного аналізу тлумачень феномену економічної безпеки підприємства дозволяють констатувати відсутність вичерпного, теоретично та методологічно бездоганного визначення, що зумовлено відсутністю фундаменту дослідження, який складають природа феномена економічної безпеки підприємства (відповідь на запитання "що це?") та природа підприємства. Якщо природа підприємства пояснюється у межах кількох теорій (класична та неокласична, теорія систем, інституціоналізм, еволюційна теорія), то природа феномена економічної безпеки підприємства (відповідь на запитання "що це?") ще потребує дослідження.

Ключові слова: підприємство, економічна безпека, сутність, визначення, аналіз, підхід, імперативне поняття.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ :

АНАЛИЗ СУЩЕСТВУЮЩИХ ОПРЕДЕЛЕНИЙ

Г.В. КОЗАЧЕНКО, доктор экономических наук

Т.М. АДАМЕНКО, кандидат экономических наук

(Востоchnoукраинский национальный университет имени Владимира Даля)

Аннотация. В науке об экономической безопасности пока еще окончательно не сформировались базовые понятия, то есть не завершено создание соответствующего понятийно-категориального аппарата. *Целью статьи* является критический анализ существующих толкований феномена экономической безопасности предприятия. *Основные результаты.* Проанализированы с использованием императивных понятий каждого подхода существующие трактовки сущности экономической безопасности предприятия (защитный, деятельностный, ресурсно-функциональный и гармонизационный). Результаты проведенного анализа определений феномена экономической безопасности предприятия позволяют констатировать отсутствие исчерпывающего, теоретически и методологически безукоризненного определения, что предопределено отсутствием фундамента исследования, который составляют природа феномена экономической безопасности предприятия (ответ на вопрос "что это?") и природа предприятия. Если природа предприятия объясняются в пределах нескольких теорий (классическая и неоклассическая, теория систем, інституціоналізм, еволюційна теорія), то природа феномена экономической безопасности предприятия (ответ на вопрос "что это?") еще требует исследования.

Ключевые слова: предприятие, экономическая безопасность, сущность, определение, анализ, подход, императивное понятие.

**ENTERPRISE ECONOMIC SECURITY:
ANALYSIS OF EXISTING DEFINITIONS**

A.V. KOZACHENKO, doctor of economy

T.M. ADAMENKO, PhD on economy

(East Ukrainian Volodimir Dahl National university)

Annotation. There are no finally defined notions in economical securitology yet. Constructing the thesaurus of securitology has not been finished. *Purpose of the article* is critical analysis of existing explanations for phenomenon of enterprise economic security. *Main results.* The existing explanations of essence of enterprise economic security (protective, active, resource-functional and harmonization) are analyzed using the imperative notions of every approach. Results of made analysis of existing explanations for phenomenon of enterprise economic security allow stating the absence of full, perfect from theoretical and methodological point of view definition. Such result is caused by the absence of research base, where nature of phenomenon of enterprise economic security (answer for question “what is it?”) and enterprise nature should be postulated. Whether enterprise nature is explained in some theories (classical and neo-classical, theory of systems, institutionalism, evolution theory), the nature of phenomenon of enterprise economic security (answer for question “What is this?”) demands additional researches.

Keywords: enterprise, economic security, essence, definition, analysis, approach, imperative notion.

Постановка проблеми. Економічна безпека є найважливішою умовою діяльності сучасного підприємства. Ця теза сьогодні всіма сприймається однозначно.

Дослідженню економічної безпеки (держави, регіону, підприємства) останніми роками приділяється дуже значна увага. Накопичених знань щодо економічної безпеки сьогодні вже достатньо для того, щоб почала

формуватися нова галузь науки – економічна безпекологія, що є окремим напрямом науки безпекології, яку В.А. Рач з позицій тринітарної цілісності та сприйняття соціально-економічної реальності як неструктурної та позаструктурної системи визначив як науку про безпеку, яка вивчає її сутність, причини, форми вияву та роль в житті людей [24]. Тоді економічну безпекологію можна позначити як науку, що вивчає її сутність, причини, форми вияву, об'єкти та подальший розвиток в економіці держави, регіону, підприємства.

Економічна безпекологія підприємства базується на сукупності теоретичних положень, які складають її теоретичний базис. Проте в економічній безпекології поки ще остаточно не сформувалися базові поняття, тобто створення відповідного понятійно-категорійного апарату не завершено, так само, як потребують доопрацювання структурно-функціональні зв'язки базових понять.

Головним базовим поняттям економічної безпекології підприємства є поняття "економічна безпека підприємства". Сьогодні визначенню змісту цього поняття присвячено багато наукових публікацій, але, як зауважив Г.А. Атаманов, практично всі вони "страждають одним і тим же недоліком: в них відсутні більш менш логічні і чіткі визначення досліджуваного феномену" [3], тобто феномену економічної безпеки підприємства. Зазначене гальмує розвиток прикладної економічної безпекології. Більш того, сьогодні спостерігається невідповідність постулатів і категорій теоретичних конструкцій економічної безпекології щодо забезпечення економічної безпеки підприємства реальній практиці безпекозабезпечувальної діяльності вітчизняних підприємств.

Метою статті є критичний аналіз наявних тлумачень феномена економічної безпеки підприємства.

Виклад основних положень. Сьогодні відбуваються суттєві зміни в економічній безпекології, які ведуть до необхідності визначення уявлень щодо

сфер та напрямів дослідження, щодо інтерпретації та застосування нових та наявних знань.

У сучасній економічній безпекології є декілька підходів до розуміння сутності економічної безпеки підприємства (захисний, діяльнісний, стійкісний, еволюційний, процесний, ресурсно-функціональний, конкурентний та гармонізаційний). Одні з підходів лише формуються, а іншим (захисний, діяльнісний, ресурсно-функціональний, гармонізаційний) вже належать міцні позиції в економічній безпекології підприємства. Як зауважила Л.Є. Шульженко, підходи до розуміння поняття "економічна безпека підприємства" не конкурують між собою й історично не змінюють один одного – кожен з них поєднав погляди певного походження на економічну безпеку підприємства, внаслідок чого кожному з підходів властиві свої достоїнства і обмеження [29, с. 66]. Відсутність конкуренції підходів до розуміння поняття "економічна безпека підприємства", можливо, пов'язана з тим, що в кожному з цих підходів до розуміння сутності економічної безпеки підприємства є імперативне поняття, тобто поняття, яке є фундаментом формування понятійно-категоріального апарату підходу.

Імперативне поняття підходу до розуміння сутності економічної безпеки підприємства є вихідним для інших понять у межах конкретного підходу, які доповнюють його, повніше розкривають його зміст та уточнюють призначення. Так, у захисному підході імперативним є поняття "загроза", у ресурсно-функціональному – поняття "ефективність використання ресурсів", у гармонізаційному – поняття "інтерес підприємства", у конкурентному – поняття "конкурентоспроможність". Здавалося б, розуміння сутності економічної безпеки підприємства за кожним з підходів має виходити з його імперативного поняття. Проте, незважаючи на наявність у визначеннях сутності економічної безпеки підприємства імперативного поняття кожного з підходів, це далеко не так. Є підстави стверджувати, що неявність вияву імперативного поняття кожного з підходів пов'язана з їхньою змістовою невизначеністю. Так, наприклад, імперативне у захисному підході поняття

"загроза" пояснюють через поняття "небезпека", пояснення якого практично не надається (загроза - найконкретніша і безпосередня форма небезпеки або сукупність умов і чинників, що створюють небезпеку інтересам громадян, суспільства і держави, а також національним цінностям і національному способу життя [21, с. 10]), через компліментарність поняття "загроза" (за М. Гацко, загроза містить дві компоненти: намір і можливість нанести збиток інтересам безпеки [8, с. 26]).

Іншим імперативом захисного підходу у тлумаченні економічної безпеки підприємства є поняття "захищеність" (підприємства, його діяльності та інтересів). Використання імперативного поняття "захищеність" спостерігається у публікаціях з економічної безпеки підприємства на початку поточного століття, тобто коли теоретичний базис безпекознавства почав формуватися. З використанням цього імперативу економічна безпека підприємства розглядається як:

стан захищеності його життєво важливих інтересів від реальних та потенційних джерел небезпеки або економічних загроз" [28, с. 138];

захищеність його науково-технічного, технологічного, виробничого та кадрового потенціалу від прямих або непрямих загроз [4];

захищеність його діяльності від негативного впливу зовнішнього оточення, а також здатність своєчасно усунути різноманітні загрози або пристосуватись до існуючих умов, що не відбиваються негативно на їх діяльності [15, с. 56];

його захищеність від негативного впливу сукупності соціальних, економічних, екологічних, правових та силових внутрішніх і зовнішніх факторів [13, с. 6].

Подібні приклади можна продовжити.

І.Б. Хома вважає, що стосовно підприємства як імперативне має використовуватися не поняття "захищеність", а поняття "економічна захищеність". На її думку, саме економічна безпека продукує економічну захищеність як невід'ємний складовий елемент, причому, незалежний, а

економічна захищеність є однією з видів захищеності сучасного підприємства [27, с. 21].

Дійсно, захищеність (діяльності підприємства, його потенціалу та інтересів тощо) або економічна захищеність є результатом забезпечення економічної безпеки або результатом функціонування системи економічної безпеки підприємства. Взагалі захищеність можна вважати характеристикою результатів безпекозабезпечувальної діяльності підприємства (або результатів функціонування системи економічної безпеки підприємства). Але навряд чи доцільно пояснювати поняття (економічна безпека) через результат практичних дій (захищеність). Тому можна погодитися з думкою Г.А. Атаманова, який вважає тлумачення економічної безпеки підприємства з використанням поняття "захищеність" неповноцінним, оскільки з аналізу повністю виключені об'єкт, безпеку якого необхідно забезпечити, тобто захистити, джерела небезпеки, а увагу зосереджено на результатах захисту, тобто захищеності [2].

Спроба пояснити феномен економічної безпеки підприємства з використанням характеристики результатів безпекозабезпечувальної діяльності підприємства не єдина. Існують й інші спроби пояснити феномен економічної безпеки підприємства з використанням певних характеристик, наприклад, здатності. Як зауважила Л.Є Шульженко, у трактуванні поняття "захищеність" ключова позиція належить поняттю "здатність", яке стосовно економічної безпеки підприємства потребує докладнішого розгляду [29, с. 67]. Так, Д.П. Пілова визначила економічну безпеку підприємства як його здатність чинити опір сукупному впливу загроз макро- та мікросередовищ з метою досягнення своєї стратегічної мети в усіх видах діяльності [22, с. 6].

У діяльнісному підході до пояснення економічної безпеки підприємства імперативним є поняття "стан підприємства", якій є результатом взаємодії підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища. Економічна безпека підприємства у межах діяльнісного підходу розглядається як:

його стан, за якого забезпечується економічний розвиток і стабільність діяльності підприємства, здатність своєчасно, адекватно й без суттєвих втрат реагувати на зміни внутрішньої та зовнішньої ситуації та негативний вплив дестабілізуювальних чинників [10, с. 31];

такий його стан, у якому життєво важливі компоненти структури та діяльності характеризуються високим ступенем захищеності від небажаних змін. Іншими варіантами визначення сутності економічної безпеки підприємства через його стан є відсутність небезпек або загроз, можливість нейтралізувати загрози або подолати наслідки їхньої реалізації та ін. [26, с. 213];

його стан, при якому відбувається його ефективне функціонування через визначення, забезпечення і захищеність функціональних складових та здатність протистояння як внутрішнім так і зовнішнім загрозам [5, с. 6];

його стан, який характеризується збалансованістю і стійкістю до негативного впливу будь-яких загроз, її здатністю забезпечувати на основі власних економічних інтересів свій сталий і ефективний розвиток [9, с. 66];

його стан, при якому економічні параметри дозволяють зберегти головні властивості: рівновагу і стійкість при мінімізації загроз [23, с. 11];

стан, при якому стратегічний потенціал фірми не знаходить поблизу границь адаптивності, а погроза втрати економічної безпеки наростає в міру наближення ступеня адаптивності стратегічного потенціалу до граничної зони» [7, с. 197].

Пояснення феномена економічної безпеки підприємства у межах ресурсно-функціонального підходу спираються на ефективність використання ресурсів підприємства. Проте часто спостерігається поєднання ресурсно-функціонального та діяльнісного підходів, у межах яких економічна безпека підприємства підходу розглядається як:

стан, коли при максимально-ефективному використанні ресурсів досягається уникнення, послаблення або локалізація небезпеки, і таким чином

реалізується мета діяльності в умовах конкурентного середовища за допомогою методів сучасного менеджменту [31, с. 3];

стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для подолання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства сьогодні і в майбутньому [20, с.138];

стан ефективного використання ресурсів підприємства та наявних ринкових можливостей, що дозволяє попереджати зовнішні та внутрішні загрози, забезпечує життєздатність та стабільний розвиток на ринку відповідно до вибраної місії [11, с. 12];

такий стан корпоративних ресурсів (ресурсів капіталу, персоналу, інформації і технологій, техніки та устаткування, прав) і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективно їхнє використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам) [1, с. 99];

стан оптимального для конкретного підприємства рівня використання його економічного потенціалу [14, с. 8].

Імперативне у гармонізаційному підході поняття "інтерес підприємства" пояснюють як його взаємодію із суб'єктами зовнішнього середовища, здійснювану постійно або протягом певного проміжку часу, примусово або на вибір підприємства, результати якого забезпечують одержання прибутку [16, с. 87]. Тоді економічна безпека підприємства розглядається як міра гармонізації в часу і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних із ним суб'єктів зовнішнього середовища, що діють поза межами підприємства [16, с. 87]. Проте у подальшому гармонізаційний підхід розвивався дуже повільно, внаслідок чого дотепер неясно, як визначити інтереси підприємства, як їх ідентифікувати та відрізнити від інтересів його працівників, як гармонізувати з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища.

Отже, результати оглядового аналізу пояснень сутності економічної безпеки підприємства у межах різних підходів свідчать про їхню значущу

розбіжність. Окремі визначення вже укорінилися і сприймаються за умовчанням як такі, що можуть послугувати вихідною позицією дослідження проблематики економічної безпеки підприємства. Проте не можна не побачити неповноту та необґрунтованість деяких з них, про що свідчать наявність запитань щодо визначення (тобто визначення не є вичерпним) та складність спираючись на них у спробах організації безпеки забезпечувальної діяльності підприємства.

Навіть за результатами проведеного стислого аналізу тлумачень феномену економічної безпеки підприємства можна констатувати відсутність вичерпного, теоретично та методологічно бездоганного визначення. Практично всім тлумаченням властива незавершеність, певна поверхневність та навіть декларативність. Можна припустити, що розмаїття тлумачень феномену економічної безпеки підприємства зумовлений різною мірою розробленості наявних підходів (захисний, діяльнісний, ресурсний, гармонізаційний, конкурентний тощо), розвитку та придатності до практичного використання. Проте, на наш погляд, є ще чинники, вплив яких і зумовлює наявний стан з тлумаченням феномену економічної безпеки підприємства. Таким чинником є відсутність фундаменту дослідження, який складають природа феномена економічної безпеки підприємства (відповідь на запитання "що це?") та природа підприємства.

Незважаючи на наявність об'єкта економічної безпеки – підприємство, він залишається у тіні і сприймається як таке, що всі відомо. Але саме відсутність уваги до сприйняття підприємства не дозволяє у поясненні поняття "економічна безпека підприємства" надати відповідь запитання "що це?"

Практично чи не вперше спроба надати відповідь на запитання "що це?" стосовно економічної безпеки підприємства зустрічається в публікаціях Л.Є. Шульженко. На її думку, надати відповідь на запитання "що це?" стосовно економічної безпеки підприємства означає визначення статусу цього поняття. Саме статус поняття відповідає стосовно об'єкта вивчення на запитання "що це" і завдяки цьому задає той ракурс його дослідження (аналізу, розгляду

тощо), який дозволяє отримати сутнісну характеристику об'єкта вивчення [30]. Л.Є. Шульженко як статус поняття "економічна безпека суб'єкта господарської діяльності" виділила його стан, який описується сукупністю параметрів або характерних рис, як характеристика суб'єкта господарської діяльності, як умова його діяльності та як сукупність дій, які дозволяють забезпечити або зберегти стан безпеки [30]. Проте виділені статуси поняття "економічна безпека підприємства" є результатом аналізу наявних визначень цього поняття і тому з їхньою допомогою повною мірою пояснити феномен економічної безпеки підприємства достатньо складно. Адже більшість визначень поняття "економічна безпека підприємства" надано за відсутності визначеного статусу економічної безпеки, що і пояснює їхню незавершеність.

Ігнорування природи підприємства у дослідженні феномену економічної безпеки підприємства також звужує можливості у поясненні цього феномена. Сьогодні цей недолік вже усвідомлюється вітчизняними дослідниками. Так, Є.І. Овчаренко відзначив, що поняття "економічна безпека підприємства" досліджується переважно у відриві від самого поняття та призначення підприємства. Якщо не конкретизувати атрибут об'єкта безпеки (підприємство), який покладений в основу розуміння сутності економічної безпеки підприємства, то процес родо-видового розширення цього поняття буде безкінечним та некерованим [19, с. 43].

Найчастіше зустрічаються спроби пояснити поняття "підприємство" у межах теорії систем. Вони виходять з визнання підприємства відкритою системою, наявності суттєвого впливу на його діяльність чинників зовнішнього середовища і, відповідно, необхідності захисту діяльності підприємства від впливу тих чинників, які становлять собою загрози.

Більш вдалою, на наш погляд, є спроба пояснити потребу в уведенні поняття "економічна безпека" у межах інституціоналізму, який наразі переживає третій етап у своїй еволюції – соціально-інституціональний (неоінституціоналізм). До цього спонукає різноманітність об'єктів вивчення в

неоінституціоналізмі, який розглядається не як струнка теоретична система, а, радше як сімейство підходів, об'єднаних декількома ключовими ідеями.

У дослідженні економічної безпеки підприємства інтерес становлять ті концепції неоінституціоналізму, який виходить з обмеженості людського інтелекту (знання працівників завжди є неповними, їхні здатності – не безмежні, для ухвалення рішень їм потрібні час та значні зусилля, їхні рішення є раціональними лише до певних меж, які задаються неповнотою доступної інформації), обмеженої раціональності у поведінці людей та опортуністичної поведінки економічних агентів (за О. Вільямсоном [32]). Опортуністична поведінка визначається як "переслідування власного інтересу, що доходить до віроломства" (self - interest - seekingwithguile), включаючи будь-які форми обману або порушення узятих на себе зобов'язань, для яких в неокласичній теорії не знаходилося місця. Тому у поясненні поведінки підприємства щодо забезпечення економічної безпеки як ключові можна використати поняття обмеженої раціональності і опортуністичної поведінки і самого підприємства, і суб'єктів зовнішнього середовища. Щоправда, таке використання загрожує фрагментарністю пояснення потреби підприємства в економічній безпеці. З числа останніх концепцій інтерес у дослідженні виникнення економічної безпеки підприємства становить теорія агентських стосунків (agency theory), зокрема та її версія, що відома як так звана "позитивна" теорія агентських стосунків, що описує проблему "відділення власності від контролю" (У. Меклінг, М. Дженсен, Ю. Фама), центральним питанням якої є пошук організаційних схем, за допомогою яких можна добитися того, щоб поведінка агентів (найманих менеджерів) найменшою мірою відхилялася від інтересів принципалів (власників).

Найбільш доцільною у поясненні природи підприємства здається еволюційна теорія. Зміст еволюційної теорії полягає тому, що економіка змінюється, а сам процес змін та його закони є об'єктом вивчення. Еволюційна теорія розглядає економічну систему в динаміці, в розвитку, в процесі змін, тобто такою, як вона реально існує, без значної кількості спрощень та

допущень [25]. Еволюційна економіка змістово і метафорично пов'язана з еволюційним світоглядом, згідно з яким усі системи знаходяться в процесі постійної і причинно-зумовленої зміни. Це, зокрема, означає, що сьогодення розглядається як результат минулого і умова майбутнього, а механізм зміни зв'язується з мінливістю, спадкоємством і відбором. Застосування загальних принципів еволюціонізму в економіці відкриває нові перспективи, але в той же час зв'язане з цілим рядом труднощів як філософсько-методологічного, так і практичного і психологічного характеру [12, с. 229]. Основні принципи еволюційного підходу в економіці запозичені з еволюційної біології [17].

Положення еволюційно-популяційного підходу базуються на положеннях теорії живих систем У. Матурани та Ф. Варели, які визначили механізм живого і встановили характерні риси живої організації [6, с. 236]. Базовим постулатом розуміння живих динамічних систем є поняття "організація", яке тлумачиться У. Матураною та Ф. Варелою як "набір або склад елементів, часток, які входять як до живої, так і неживої системи" [18, с. 39]. Живим системам, за У. Матураною та Ф. Варелою, притаманні поряд з іншими властивостями самопобудова, самовідтворення, відповідно до яких живі системи є аутопоезними, оскільки продуктом організації системи є сама система.

Відповідно до еволюційно-популяційного підходу будь-яке підприємство є елементом системи вищого рівня, який пов'язаний з іншими елементами. Підприємство як "живий організм", за У. Матураною та Ф. Варелою [6], реагує на зміни у зовнішньому середовищі, які впливають на внутрішнє середовище підприємства та його діяльність. Причому, йдеться про реакцію підприємства на зміни у зовнішньому середовищі як позитивного, так і негативного характеру. І саме реакція на зміни різноманітного характеру у зовнішньому середовищі і є забезпеченням економічної безпеки підприємства. Тобто система економічної безпеки підприємства має забезпечити мінімальну невідповідність підприємства як "живого організму" стану зовнішнього середовища його діяльності.

З цього положення випливає інший погляд на економічну безпеку підприємства – як відповідність змін у системі "підприємство" змінам у зовнішньому середовищі, як відповідність стану підприємства стану зовнішнього середовища. Чим вище така відповідність (або менше невідповідність), тим міцнішою є економічна безпека підприємства.

Висновки. В економічній безпекології поки ще остаточно не сформувався базові поняття, тобто створення відповідного понятійно-категорійного апарату не завершено, так само, як потребують доопрацювання структурно-функціональні зв'язки базових понять. Базова категорія "економічна безпека" розглядається переважним чином у межах наявних підходів до її розуміння (захисний, діяльнісний, ресурсно-функціональний та гармонізаційний). У межах цих підходів феномен економічної безпеки підприємства пояснюється з використанням імперативних понять кожного підходу. У захисному підході імперативним є поняття "загроза", у ресурсно-функціональному – поняття "ефективність використання ресурсів", у гармонізаційному – поняття "інтерес підприємства", у конкурентному – поняття "конкурентоспроможність".

Результати проведеного аналізу тлумачень феномену економічної безпеки підприємства дозволяють констатувати відсутність вичерпного, теоретично та методологічно бездоганного визначення, що зумовлено відсутністю фундаменту дослідження, який складають природа феномена економічної безпеки підприємства (відповідь на запитання "що це?") та природа підприємства. Якщо природа підприємства пояснюється у межах кількох теорій (класична та неокласична, теорія систем, інституціоналізм, еволюційна теорія), то природа феномена економічної безпеки підприємства (відповідь на запитання "що це?") ще потребує дослідження.

Список використаних джерел

1. Ареф'єва О. В. Планування економічної безпеки підприємств [монографія] / О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко. — К. : вид-во Європ. ун-ту, 2005. — 170 с.

2. Атаманов Г. А. О необходимости новых подходов к исследованию феномена экономической безопасности / Г. А. Атаманов, А. Ф. Рогачев // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки. — 2009. — № 1(71). — С. 320-325.

3. Атаманов Г. А. Экологическая безопасность и ее место в структуре безопасности антропоных систем / Г. А. Атаманов [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.naukaixi.ru/materials/173/>

4. Бендигов М. Экономическая безопасность промышленного предприятия (организационно-методический аспект) / М. Бендигов // Консультант директора. — 2000. — №2. — С. 12-17.

5. Бондаренко О. М. Формування комплексної системи показників для оцінки рівня економічної безпеки авіакомпанії / О. М. Бондаренко // Проблеми системного підходу в економіці: зб. наук. праць. Вип. 5. — К.: вид-во НАУ, 2003. — С. 155–160.

6. Варела Ф. Аутопозз как способ организации живых систем; его характеристика и моделирование / Ф. Варела, У. Матурана, Р. Урибе: в кн.: Цоколов С. Дискурс радикального конструктивизма. Традиции скептицизма в современной философии и теории познания (с переводами оригинальных работ П. Ватцлавика, Э. фон Глазерсфельда, Х. фон Фёрстера, У. Матураны, Ф. Варелы и Г. Рота). — Мюнхен: Phren, 2000. — С. 234 - 244.

7. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством : [навч. посіб.] / В. О. Василенко. — К.: ЦУЛ, 2003. — 342 с.

8. Гацко М. О соотношении понятий "угроза" и "опасность" / М. Гацко // Обозреватель. — 1997. — № 7. — С. 12 – 17.

9. Горячева К. С. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки / К. С. Горячева // Економіст. — 2003. — №8. — С. 65-67.

10. Живко З. Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізми забезпечення, управління : [монографія] / З. Б. Живко. — Львів: "Ліга-Прес", 2012. — 256 с.

11. Ильяшенко С. Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С. Н. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. — 2003. — №3(21). — С. 11-20.

12. История экономических учений : [учебное пособ.] Под ред. В. Автономова, О. Ананьина, Н. Макашевой. — М.: ИНФРА-М, 2002. — 784 с.

13. Капітула С. В. Оцінка та управління економічною безпекою підприємства (на прикладі гірничо-збагачувальних комбінатів України) : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04 / Капітула Сергій Васильович. — Криворізький технічн. ун-т. — Кривий Ріг, 2009. — 20 с.

14. Кирієнко А. В. Механізм досягнення і підтримки економічної безпеки підприємства : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Кирієнко Андрій Валерійович; Київськ. національн. економічн. ун-т. — Київ, 2000. — 19 с.

15. Ковалев Д. Экономическая безопасность предприятия / Д. Ковалев, Т. Сухорукова // Экономика Украины. — 1998. — №10. — С.48-52.

16. Козаченко А. В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения : [монография] / Козаченко А. В., Пономарев В. П., Ляшенко А. Н. — К.: Лібра, 2003. — 320 с.

17. Кюнтцель С. В. Эволюционный подход при моделировании экономических процессов: методологический аспект автореф. дис... канд. экон. наук: 08.00.01 / Кюнтцель Сергей Владимирович. — М.:, 2010. — 19 с.

18. Матурана У. Р. Дерево познания. Биологические корни человеческого понимания / У. Р. Матурана, Ф. Х. Варела; пер с англ. — М.: Прогресс-Традиция, 2001. — 224 с.

19. Овчаренко Є. І. Система економічної безпеки підприємства: формування та цілепокладання : [монографія] / Є. І. Овчаренко. — Лисичанськ: "КИТ-Л", 2015. — 483 с.

20. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) / Под ред. Е. А. Олейникова. — М.: ЗАО «Бизнес-Школа «Интел-Синтез», 1997. — 336 с.

21. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) / Под ред. Е. А. Олейникова. — М.: ЗАО «Бизнес-Школа «Интел-Синтез», 1997. — 336 с.

22. Пілова Д. П. Методичні підходи щодо визначення зон економічної безпеки підприємства / Д. П. Пілова // Вісник Криворізького технічного університету. — 2006. — №3. — С. 264-268.

23. Подлужная Н. А. Выбор критерия экономической безопасности предприятия / Н. А. Подлужная // Наукові праці Донецького державного технічного університету. Серія: Економічна. — 2002. — Вип. 47. — С.10-16.

24. Рач В. А. Сучасний погляд на систему економічної безпеки "держава – регіон – підприємство" як цілісного об'єкту безпекології / В. А. Рач // Управління проектами та розвиток виробництва : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Вип. 4(44). — Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2012. — С. 151–155.

25. Сопин В. С. Эволюционная теория в экономической науке: проблемы и перспективы / В. С. Сопин // Проблемы современной экономики. Евразийский междунар. научно-аналит. журнал. — 2009. — № 3 (31). — С. 48-46.

26. Стратегии бизнеса: аналитический справочник / Айвазян С. А., Балкинд О. Я., Баснина Т. Д., Беленький В. З., Бондарев А. И., Волик Н. Н. та ін.; под общ. ред. Г. Б. Клейнера. — М.: КОНСЭКО, 1998. — 512 с.

27. Хома І. Б. Формування та використання систем діагностики економічної захищеності промислового підприємства: [монографія] / І. Б. Хома. — Львів: Вид-во НУ "Львівська політехніка", 2012. — 504 с.

28. Шлыков В. В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия / В. В. Шлыков. — СПб: Алетейя, 1999. — 138 с.

29. Шульженко Л. Є. Економічна безпека стратегічного альянсу: системний підхід : [монографія] / Л. Є. Шульженко. — Луганськ: ТОВ "Промдрук", 2014. — 318 с.

30. Шульженко Л. Є. Екосесент: зміст, предмет та структура / Г. В. Козаченко, Л. Є. Шульженко // Бизнес-Информ. — 2014. — № 2. — С. 8–12.

31. Яременко О. Ф. Механізм управління економічною безпекою машинобудівного підприємства : автореф. дис...канд. екон. наук: 08.00.04 / Яременко Оксана Федорівна; Хмельницький національн. ун-т. — Хмельницький, 2009. — 20 с.

32. Williamson, Oliver E. The economic institutions of capitalism: firms, markets, relational contracting / Oliver E. Williamson. — N. Y.: 1985. — 486 p.